

atsirado nauja priebalsių sistema:

h	k	g
ð	t	d
f	p	b

Pakitimai, kuriuos aiškina Vernerio dėsnis, sistemos visiškai nekeičia.

Ir lietuvių kalba, kuri neturi cerebralinių, o taip pat aspiruotų priebalsių, išlaiko senovinės sistemos skeletą:

k	g	ŋ
k'	g'	ń
t	d	n
p	b	m,

kuris galėjo egzistuoti primityviausioje kalboje dar prieš daugelį tūkstančių metų. Vėliau praplėstas, jis vėl grįžo prie savo ankstyvesnės sudėties

Išvada: žmogaus artikuliacija yra iš prigimties ribota; jos ribotumas ir sudaro fonologinės sistemos pagrindą, kuris turi būti bendras ir iš esmės labai patvarus ir pastovus daugeliui kalbų, jei ne visoms pasaulio kalboms. Tai ir suprantama, nes juk visame žemės rutulyje visų tautų ir visų rasių žmonės turi tuos pačius kalbos padargus, vienodus iki smulkiausių detalių, vadinasi, ir vis tas pačias pagrindines artikuliacijos galimybes.

R. Mironas

1680 METŲ KATEKIZMAS

Antraštėje minimas žodis *surinkimas* rodo, kad tas katekizmas yra išleistas kalvinų.

Knygutė turi 40 puslapių, puslapiai nenumeruoti. Dabar to katekizmo žinomas beliko tik vienas egzempliorius, jis yra Britų muziejuje. Glazgovo universiteto profesoriaus V. E. J. Hultumo tarpininkavimu muziejus neseniai atsiuntė mums iš Londono jo mikrofilmą. Prie to egzemplioriaus yra pridėtas 11 puslapių kažkieno ranka rašytas lietuviškas anglišką žodynelis; žodžiai paimti iš katekizmo teksto.

Tas katekizmas iš esmės nesiskiria nuo kitų to laiko religinių leidinių. Bet jis yra įdomus tuo, kad prieš jį buvo 1682 m. išleistas Vilniaus vyskupystės valdytojo Slupskio aplinkraštis, reikalaujantis jį naikinti ir už jo skaitymą grasinantis bažnyčios iškeikimu. Todėl suprantama, dėl ko išliko jo tik vienas egzempliorius pasaulyje.

Raidės katekizme yra gotiškos. Šiame straipsnelyje duodamos citatos iš to katekizmo yra transponuotos į dabartinę mūsų rašybą.

Knygutės pirmą skyrelį sudaro „Pradžia pamokslu dėl mažų vaikelų“. Tame skyrelyje randame abėcėlę, paskui senovišką slobizavimą. Slobizavimas prasideda nuo skiemenių, turinčių dvi raides: *ab, eb, ib, ob, ub...*, toliau eina trys raidės: *Mla, mle...*, galop keturios: *Brza, brze*. Tai ir visas skaitymo mokslas. Tam mokslui paskirti trys puslapiai.

Lig šiolei buvo manoma, kad po Mažvydo elementoriaus prie pirmosios lietuviškos knygos 1547 m. nebuvę kito lig 1708 metų elementoriaus, pavadinto „Skaitytinės“. Tas 1680 metų katekizmas rodo, kad toks elementorius buvo išleistas 28 metais anksčiau. Tai reikšmingas faktas mūsų kultūros istorijai. Kitas faktas yra tas, kad viena iš giesmių yra skirta giedoti mokyklai.

Toliau eina pats katekizmas, išdėstytas klausimais ir atsakymais, paskui šimtas ištraukų—sentencijų iš naujojo testamento, keletas giesmių ir maldų. Galė pridėti skaičiai lig 1000 — rymiški ir arabiški.

Katekizmo autorius nežinomas, iš kalbos reikia spręsti, kad jis buvo vidurio lietuvis, kilęs kur nuo Kėdainių apylinkės. Ta tarmė skiriasi nuo rašomosios kalbos svarbiausia 1) kietu *l* prieš *e, ę, é: atlaisti* ir t. t., 2) susilpnėjusiais ilgaisiais balsiais *o, é* žodžio gale: *nedirbk darba né jo-kia; daria* (iš *dare*). Bet vienskiemeniai žodžiai neverčia *o* į *a: jo, ko, po, to*; taip pat neverčia ir žodžiai: *kaipo, mano, tavo, savo*. Kartais ir daugskiemieniai žodžiai išlaiko senesnį *o: Po dešinėj tėvo visogalinčio*.

Daugiau katekizmo fonetika nesiskiria labai nuo rašomosios kalbos fonetikos.

Katekizmo linksniai turi tas pačias galūnes kaip rašomoji kalba, tik būdvardžių ir įvardžių naudininkas turi senesnes formas — viensk. su *-mui: sūnui mielamui, šventamui vardui, vienamui, tikinčiamui; jamui, tamui* ir daugsk. su *-iemus: atlaidžiam saviemus kaltiemus* (bet kitoj vietoj *atlaidžiam saviems kaltiems; piktiems*), *puikiemus, Tu vaikeliams mažiems tavęspi ateinantiesiems duodavai; aniemus, tiemus; jumus, mumus*; šalia tų *mumis* ir *mums*. Iš daiktavardžių tik vieną kartą daugks. naudininkas turi senesnę formą: *Pastanavyta žmonėmis vieną kartą numirti*. Vienskaitos vietininkas (inessivus) šalia pilnų formų dažniau turi formas be galinio *-e: vandenyje, danguje* šalia *danguj, prikelsiu anoj paskutinioj dienoj, užumaršoj*.

Vartojamas vidaus einamasis vietininkas (illativus): *kas iškęs galan, vardan, karalystėn tavon, Užžengė danguna, Užžengė danguosna*.

Taip pat vartojami senesni pašalio vietininkai — einamasis (allativus) ir esamasis (adessivus): *galop privesti, bus greitas klausimop, idant neįeitumit pagundymop, pirmoj gromatoj Korinthump; naudosp, garbėsp, gerop, piktopi; tavęspi mūsų; Poniepi mūsų Jezusiepi Christusiepi; tavimp, savimp*.

Pasitaiko dviskaitos linksnių: *užu du pinigėliu, Dvi didžiausi*.

Šalia mums įprastų įvardžiuotinių būdvardžių (*Sūnaus jo mielojo, Pirmieji trys, savųjų žmonių*) katekizmas vartoja dar tokius, kurie mūsų

šių dienų rašomojo kalboj beveik nepasitaiko: *Dabar ir anta visųjų amžių, Dėl kraujo sūnaus tavojo, Nepageisi namų artimojo tavo, bet greta: Mylėsi artimą tavo.*

Katekizmas pažįsta ir senovinį būdvardį *dangujis*: *Tėve mūsų dangujis. penas ir girklas dangujis aba dvasiškas, karalystę dangująją tokiemus prižadėjai.*

Šalia įvardžio *tavo* vartojama ir senesnė forma *tavas*: *vardas tavas.*

Iš veiksmožodžio pirmiausia reikia atžymėti priebalsinio asmenavimo vartojimą. Veiksmožodžio būti formos: *Esmi žmogus, Tas Ktelichas esti naujas Testamentas, tai est Kūnas mano, gyvi esme.* Veiksmožodis eiti: *eimi, Nuog tave visos gėrybės eiti ir plūsta.* Kiti veiksmožodžiai: *Jeigu alkti neprietelius tavo, kurie miegti, sergti prisakymų* (gen. pl.) *mano, Christus duost pati save, išduosti,* bet šalia yra ir *duoda.*

Tariamiosios nuosakos 1-sis asmuo turi galūnę *-čia* ir *-čio*: *idant nusitikrinčia; idant jį pažinčio, būčio.* Tos nuosakos daugsk. 1-sis asmuo vietoj rašomosios kalbos galūnės *-mėm* turi galūnę *-mim*: *turėtumim, būtumim.*

Veiksmožodžio *mokyti* 3-sis asmuo padarytas iš *-jo* kamieno: *mokia apė Bazyňčių.*

Vietoj rašomosios kalbos veiksmožodžių priešdėlio *ati-* kartais yra *ata-*: *ataduodame.*

Klausiamuosiuose sakiniuose esam. laiko vienaskaitos 2-sis asmuo turi priaugusią dalelytę *-gu*; prieš ją išlieka nesutrumpėjusi senovinė galūnė *-ie* (dabar *-i*): *žinaigu, Galiegu tu, Jautiegu tu širdy savojo?* Klausiamuosiuose sakiniuose turi priaugusią dalelytę *-gu* įvardis *kursai* ir žodelis *ar*: *Kursai-gu yra penas?, argu pažinsti?*

Tarp veiksmožodžio priešdėlio ir šaknies, panašiai kaip sangražinis įvardis *si*, terpiama asmeninio įvardžio trumpesnė forma *mi* ar dalelytė *gi*: *Pamisažyk* (= pasakyk man), *iškur tai žinai?, sylų prigimtų nemitenka* (neužtenka man); *Išgipažink tą vierą.* Tas *gi* gali būti įterptas ir į nekaitomą žodį ar enklitiškai priaugęs: *Togidel, kokig nauda.*

Katekizmas turi *s-* kamieno esam. laiko daugsk. kilmininko dalyvį: *ant kožnos vietos sančių o tavęs bijančių žmonių.*

Gal bus ne pro šalį paminėti dar keletą mažmožių.

-o- ir *-jo-* kamienių žodžių viensk. įnagininkas turi galūnę *-um* iš *-u-* kamienių daiktavardžių: *po veidum jo, idant ubagum nepastotumei, vaikelium... užgimei.*

Daiktavardis *kraujas* dažnai esti daugskaitinis žodis (pl. tantum). Šalia *Tai est kraujas mano* kitur vartojama: *su kūnu ir kraujais, geria kraujus mano, kraujuose savuose už mus išlietuose.*

Daiktavardis *žmonės* turi derinamąjį pažyminį moteriškosios giminės; *visas žmones... teikis apšviest.*

Vietoj rašomosios kalbos žodžio *žarijos* vartojama vyriškosios giminės forma *žarijai*: *Žarijus ugnėtus sukuopsi ant galvos.*

Skaitvardžių *keturi*, *šeši* galininkas turi galūnę *-ius*: *keturius daiktus, šešius prašymus.*

Rašomosios kalbos prielinksnis *į* turi pavidalą *ing*.

Vietaj rašomosios kalbos priešdėlio *į-* vartojamas senesnis *in-*: *insakymai Dievo, instatymai prieštarauja*.

Svetimi bažnytiniai žodžiai rašomi nevienodai: *Jezus Kristus* ir *Jezus Christusas*.

Katekizmo leksika irgi kiek skiriasi nuo šių dienų kalbos. Vienas kitas pavyzdys:

beberné „bevaikė“.

bendrystė „bendrybė“.

girklas „gėrimas“.

goploti „saugoti“: *mus šią naktį goplojai, Nuog Neprietelių goplotų. Tavo gardą apsaugotų*.

klauzodus, -i: *Vaikeliai būkite klauzodūs Gimdytojams jūsų*.

laimesnis „geresnis“: *Laimesnis yra daiktas duot, o ne imt*.

liekas „vienuoliktas“: *liekame perskyrime*.

maldus, -i: „lengvai maldomas; palankus (?)“: *Dieve maldus, Jezau saldus*.

sekmas, -a „septintas“: *sekma diena*.

sielvartingas, -a „nuliūdęs“: *Sielvartingus ramink*.

šventystė „sakramentas“.

tarnė „tarnaitė“.

Apskritai sakant, leidinio kalba ne prastesnė už geresnių to amžiaus raštų kalbą.

Plačiau ir geriau tas kalbos paminklas bus aprašytas, jei jis bus kada antrą kartą išleistas ir pasidarys prieinamas visiems mokslo žmonėms.

J. Balčikonis

DEL PRIESAGOS -GU- PIRMINĖS REIKŠMĖS

Pr. Skardžius „Lietuvių kalbos žodžių daryboje“ suranda lietuvių kalboje iš viso du žodžiu su priesagomis *-gu-* ir *-agu-*: daiktavardį *žmogus* ir būdvardį *mañdagùs*¹.

Žmogaus šaknis iš seno siejama su *žeme* (plg. lot. *homo*: *humus*²). Šitą pačią šaknį turi ir būdvardis *nuožmus* „žiaurus, negailestingas“, kilęs iš *nuo* ir *žmuo* (žmogus). Tačiau ką reiškia priesaga *-gu-*?

Atrodo, kad geriausia būtų aiškinti šitą priesagą iš ide. veiksmazodžio šaknies **əeg^m -(I*əég^m -ų-: II*əg^m -ėų- = *g^m ú-)*³ „ateiti“ (skr. *gamati* „jis atei-

¹ Pr. Skardžius. Lietuvių kalbos žodžių daryba, V., 1943, 103 psl.

² Lateinisches etymologisches Wörterbuch von Dr. Alois Walde, Heidelberg, 1910. S. 368, 372.

³ Э. Бенвенист. Индоевропейское именное словообразование, М., 1955, стр. 187.